

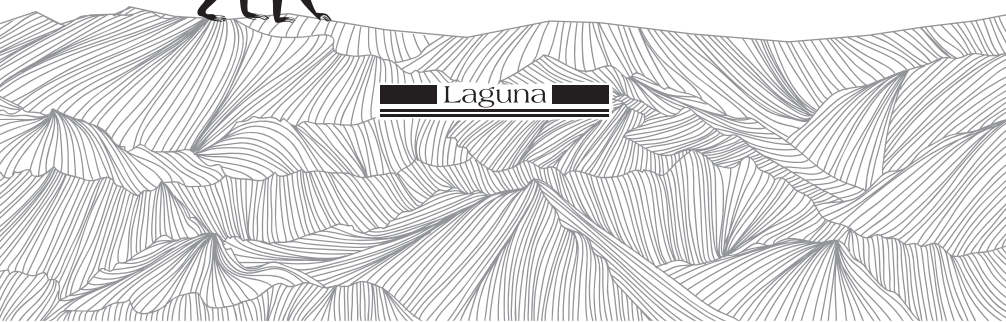
JAN MARTEL

VISOKE PLANINE PORTUGALIJE

Preveo
Marko Mladenović

— Laguna —

Naslov originala

Yann Martel

THE HIGH MOUNTAINS OF PORTUGAL

Copyright © 2016 by Yann Martel

By arrangement with Westwood Creative Artists Ltd.

Translation copyright © 2016 za srpsko izdanje, LAGUNA

**Canada Council
for the Arts**

**Conseil des Arts
du Canada**

We acknowledge the support of the Canada Council for the Arts for this translation.

Prevod ove knjige pomogao je Kanadski savet za umetnost.

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

*Alisi, i Teu, Loli, Feliksu i Džasperu:
suncu u mom životu*

SADRŽAJ

PRVI DEO

Bez kuće 9

DRUGI DEO

Prema kući 125

TREĆI DEO

Kuća 201

O autoru 307

PRVI DEO

Bez kuće

Tomas odlučuje da prošeta.

Od svog skromnog stana u Ulici Sao Migel, u zloglasnoj gradskoj četvrti Alfama, do raskošnog stričevog imanja u lisnatoj Lapi, moraće da prepešači veliki deo Lisabona. Verovatno će mu trebati sat vremena. Ali jutro je svanulo vedro i blago, i šetnja će ga smiriti. A i juče je Sabio, jedan od stričevih slugu, došao po njegov kofer i drveni kovčeg sa dokumentima koji mu trebaju za misiju u Visoke planine Portugalijske, tako da on treba da prenese jedino samog sebe.

Opipava džep na grudima sakoa. Tu je dnevnik oca Ulisa, umotan u meku tkaninu. Budalasto je što ga je poneo tako sa sobom, tako usputno. Bila bi propast kada bi ga izgubio. Da ima iole razuma, ostavio bi ga u kovčegu. Ali ovoga jutra, kao i svaki put kada ide kod strica, treba mu dodatna moralna podrška.

Čak ni u tom uzbuđenju ne zaboravlja da ostavi štap koji obično nosi i ponese onaj koji mu je stric poklonio. Njegova drška je od slonovače a telo mu je od afričkog mahagonija, ali neobičan je ponajviše zbog okruglog džepnog ogledala koje štrči u stranu tačno ispod drške. Ogledalo je neznatno ispupčeno, pa je slika koju odražava poširoka. Čak i tako, ono je potpuno beskorisno, neuspela zamisao, pošto je štap za hodaње po svojoj prirodi, kada se koristi, u stalnom pokretu, te je slika koju ogledalo odražava odveć drhtava i prolazna

da bi bila i od kakve pomoći. Ali taj otmeni štap je poklon od njegovog strica, pravljen po porudžbini, i Tomas ga nosi sa sobom kad god ide stricu u posetu.

Ulicom Sao Migel silazi na Trg Sao Migel a onda kreće Ulicom Sao Žoao da Prasa da bi zatim skrenuo u Arko de Žezus – u lakom pešačkom prolasku kroz grad koji poznaje čitavog života, grad lepote i užurbanosti, trgovine i kulture, izazovâ i nagrada. U Arko de Žezus ga napada iz zasede jedna uspomena na Doru, u kojoj se ona osmehuje i pruža ruku da ga dodirne. Za to je štap koristan, pošto ga sećanja na nju uvek izbace iz ravnoteže.

„Našla sam sebi bogataša“, rekla mu je ona jednom, dok su ležali u krevetu u njegovom stanu.

„Bojim se da ja nisam bogat“, odgovori on. „Bogat je moj stric. Ja sam siromašni sin njegovog siromašnog brata. Tata je u poslu neuspešan onoliko koliko je stric Martim uspešan, u upravo obrnutoj srazmeri.“

Nikada to nikome nije rekao, iznosio tako iskreno i bez uvijanja opaske o očevoj nestalnoj karijeri, poslovnim planovima što su propadali jedan za drugim, ostavljajući ga kao sve većeg dužnika njegovom bratu, koji ga je svaki put spasavao. Ali Dori je mogao da otkriva takve pojedinosti.

„Oh, ti tako kažeš, ali bogataši uvek imaju riznice novca na nekom skrovitom mestu.“

On se nasmeja. „Stvarno? Nikada nisam mislio da je moj stric neko ko krije svoje bogatstvo. I ako je tako, ako sam bogat, zašto nećeš da se udaš za mene?“

Ljudi zure u njega dok hoda. Neki mu dobacuju opaske, poneku u šali, ali većinu s namerom da pomognu. „Pazi da se ne sapleteš!“, dovikuje mu neka zabrinuta žena. Navikao je na takvu pažnju javnosti; ne računajući smešak i klimanje glavom onima s dobrom namerom, ne obraća pažnju na to.

Korak po korak ide ka Lapi; korača lako i slobodno, podižući noge visoko a zatim ih spuštajući samouvereno. To je skladan hod.

On nagazi na koru od pomorandže, ali se ne oklizne.

Ne primećuje jednog usnulog psa, ali petom za dlaku promašuje njegov rep.

Preskače jedan stepenik dok silazi zavojitim stepenicama, ali drži se za ogradu pa lako uspostavlja oslonac.

I druge slične manje nezgode.

Kada je pomenuo brak, Dori je iščezao osmeh s lica. Takva je bila; u tren oka je prelazila iz bezbrižnosti u duboku ozbiljnost.

„Ne, porodica bi te odbacila. Porodica je sve. Ne možeš da okreneš leđa svojim.“

„Ti si moja porodica“, odvrati on, gledajući pravo u nju.

Ona odmahnu glavom. „Nisam.“

Oči, poglavito oslobođene bremena da ga usmeravaju, opuštaju mu se u lobanji poput dva putnika što sede na ležaljkaama na krmi kakvog broda. Umesto da sve vreme razdražljivo proučavaju tlo, one sanjivo gledaju letimice unao-kolo. Zapažaju oblike oblakâ i drveća. Lete za pticama. Gledaju nekog konja kako njuši dok vuče kola. Zaustavljaju se na dotada neprimećenim arhitektonskim pojedinostima na zgradama. Posmatraju saobraćajnu vrevu u Ulici Kais de Santarem. Sve u svemu, trebalo bi da to bude prekrasna jutarnja šetnja ovog prijatnog dana krajem decembra 1904. godine.

Dora, divna Dora. Radila je kao sluškinja u stričevom domaćinstvu. Tomas ju je uočio čim je prvi put posetio strica nakon što je ona primljena u službu. Nije mogao ni da skine pogled s nje ni da je izbaci iz glave. Trudio se da bude naročito ljubazan prema njoj i da zapodeva kratke razgovore o raznoraznim sitnicama. To mu je omogućavalo da gleda njen lep nosić, njene bistre tamne oči, njene sitne bele

zube i kako se ona kreće. Naprasno je počeo da često dolazi u goste. Tačno se sećao trenutka kada je Dora shvatila da joj se on ne obraća kao sluškinji nego kao ženi. Pogled joj je poleteo uvis i načas se susreo s njegovim, a onda je okrenula glavu – ali ne pre nego što joj je kratak saučesnički osmeh izvio ugao usana.

Tada se u njemu oslobodilo nešto sjajno, i nestale su prepreke staleža, društvenog položaja, krajnje neverovatnoće i neprihvatljivosti. U sledećoj poseti, kada joj je davao mantil, ruke su im se dotakle i oboje su se zadržali u tom dodiru. Odatle su stvari napredovale brzo. Dotada je on iskustvo polne prisnosti imao samo sa nekoliko prostitutki, u prilikama koje su bile strašno uzbudljive a zatim ga strašno tištale. Svaki put je bežao, stideo se sebe i zaklinjao se da to više nikada neće raditi. Sa Dorom je bilo strašno uzbudljivo a zatim strašno uzbudljivo. Ona se igrala gustim maljama na njegovim grudima dok se naslanjala glavom na njega. Nije imao želju nikuda da beži.

„Udaj se za mene, udaj se za mene, udaj se za mene“, molio je. „Bićemo jedno drugom bogatstvo.“

„Ne, samo ćemo biti siromašni i izolovani. Ti ne znaš kako je to. Ja znam, i ne želim da prolaziš kroz to.“

U tom ljubavnom zastoju rodio se njihov mali Gaspar. Da nije bilo Tomasovih usrdnih upornih molbi, nju bi otpustili iz stričevog domaćinstva kada se saznalo da je u drugom stanju. Njega je podržavao samo otac, koji mu je govorio da živi svoju ljubav s Dorom, upravo suprotno stričevom prećutnom negodovanju. Doru su skrajnuli duboko u kuhinju, na nevidljive dužnosti. Gaspar je živio isto tako nevidljivo u domaćinstvu Lobo, gde ga je nevidljivo voleo njegov otac, koji je nevidljivo voleo njegovu majku.

Tomas ih je posećivao onoliko često koliko mu je učtivost dozvoljavala. Dora i Gaspar su dolazili kod njega u Alfamu kada je ona imala slobodan dan. Išli su u park, sedeli na klupi i gledali Gaspara kako se igra. Tih dana su ličili na bilo koji običan par. On je bio zaljubljen i srećan.

Dok prolazi pored tramvajske stanice, po šinama klopara tramvaj, novina u prevozu stara jedva tri godine, blistavo-žut i električni. Putnici hitaju napred da se ukrcaju u njega, putnici žure da siđu. On ih izbegava sve – izuzev jednog, s kojim se sudara. Nakon kraćeg opštenja u kojem oni nude i prihvataju uzajamna izvinjenja, on produžava.

Na pločniku je nekoliko izdignutih kamenova kaldrme, ali on lako jedri preko njih.

Noga mu udara u nogu stolice nekog kafea. Samo je bupnuo u nju, ništa više.

Smrt je uzimala Doru i Gaspara korak po neumoljivi korak, dok je lekar koga je stric pozvao zalud trošio svoje umeće. Najpre bol u grlu i zamor, zatim temperatura, groznica, bolovi, bolno gutanje, teškoće u disanju, grčevi, izbezumljeno, prigušeno gubljenje razuma – dok se nisu iscrpili, tela sivih, iskrivljenih i nepomičnih poput posteljine u kojoj su se bacakali. On je bio tu uz oboje. Gaspar je imao pet godina, Dora dvadeset četiri.

Očevoj smrti, nekoliko dana kasnije, nije prisustvovao. Bio je u muzičkoj sobi u kući Lobo i ćutke sedeo s jednim bratom od strica, utrnuo od žalosti, kada je, smrknutog lica, ušao njegov stric. „Tomase“, reče on, „imam grozne vesti. Umro je Silvestre, tvoj otac. Izgubio sam jedinog brata.“ Reči su bile samo zvuci, ali Tomas se osetio fizički smoždenim, kao da je na njega pala kakva stenčuga, i cvileo je kao ranjena životinja. Njegov topli meda od oca! Čovek koji ga je odgajio, koji je bodrio njegove snove!

U roku od jedne nedelje – Gaspar je umro u ponedjeljak, Dora u četvrtak, otac u nedelju – srce mu se otvorilo kao kad pukne čaura. Iz nje nije izašao nikakav leptir, već sivi moljac koji mu se smestio na zid duše i nije mrdao odatle.

Održale su se dve sahrane, jedna bedna za sluškinju iz unutrašnjosti i njenog vanbračnog sina, i jedna bogata za bogataševog siromašnog brata, čiji se nedostatak materijalnog uspeha smotreno nije pominjao.

Dok silazi sa ivičnjaka, on ne vidi kočiju koja se približava, ali upozorava ga kočijašev povik i on se brže-bolje sklanja konju s puta.

Pritom okrzne nekog čoveka koji stoji okrenut mu leđima. On diže ruku i govori: „Izvinjavam se.“ Čovek prijateljski sleže ramenima i gleda ga kako odlazi.

Korak po korak, okrećući glavu svakih nekoliko koraka da pogledne preko ramena šta leži napred, Tomas ide prema Lapi hodajući unazad.

„Zašto? Zašto to radiš? Zašto ne hodaš kao normalan svet? Dosta tih gluposti!“, vikao je stric na njega u više navrata. U odgovor na to Tomas je smislio valjane argumente u odbranu svog načina hoda. Zar nema više smisla suočavati se sa elementima – vetrom, kišom, suncem, navalom insekata, smrknutim neznancima, neizvesnom budućnošću – štitom: potiljkom, leđima sakoa, zadnjim delom pantalona? Oni su naša zaštita, naš oklop. Napravljeni su da odolevaju hirovima sudbine. U međuvremenu, kada hodaš natraške, tvoji osetljiviji delovi – lice, grudi, zanimljivi delovi odeće – zaštićeni su od surovog sveta napred i pokazuješ ih samo kada i kome želiš jednostavnim svojevolumnim okretom kojim prekidaš svoju bezimenost. Argumente sportske prirode da i ne pominje. Može li se prirodnije hodati nizbrdo, obrazlaže on, nego unazad? Prednji deo stopala se spušta sa osetljivom

lakoćom, a mišići listova mogu precizno da podese naprezanje i opuštanje. Kretanje nizbrdo je otud gipko i bez napora. A ako se spotakneš, ima li bezbednijeg načina da se prizemliš nego natraške, tako da ti jastučići zadnjice ublaže pad? Bolje nego da slomiš ručne zglobove kada se preturiš unapred. I on nije preterano zadržt što se toga tiče. Zaista pravi izuzetke, kada se penje brojnim dugim, zavojitim stepenicama u Alfami, ili kada mora da trči.

Stric je sva ta opravdanja odbacivao nestrpljivim zamahom ruke. Martim Augusto Mendes Lobo je nestrpljiv uspešan čovek. Uprkos svom osornom ispitivanju i pritvornim objašnjenjima njegovog sinovca, on zna zašto Tomas hoda unazad. Tomas ga je jednog dana slučajno čuo kako razgovara s jednim prijateljem što mu je došao u posetu. Načuljio je uši upravo zato što stric beše spustio glas.

„...najbesmisleniji prizor“, govorio je stric prigušeno. „Zamisli ovo: ispred njega – to jest, iza njega – nalazi se ulična svetiljka. Ja pozovem svog sekretara Benedita, pa ga gledamo nemi i opčinjeni, dok nam mozak zaokuplja isto pitanje: hoće li se moj sinovac sudariti sa uličnom svetiljkom? U tom trenutku, na suprotnom kraju ulice pojavljuje se još jedan pešak. Čovek vidi Tomasa kako ide ka njemu natraške. Kako je nakrivio glavu, zaključujemo da mu je čudnovati način napredovanja mog sinovca privukao pažnju. Iz iskustva znam da će doći do svojevrsnog susreta – iznošenja opaske, zbijanja šale ili, u najmanju ruku, zbunjenog piljenja dok se oni budu mimoilazili. Kako se moglo i pretpostaviti, nekoliko koraka pre nego što Tomas stigne do ulične svetiljke, drugi čovek pušta korak i zaustavlja ga potapšavši ga po ramenu. Tomas se okreće. Benedito i ja ne čujemo šta njih dvojica govore jedan drugom, ali gledamo pantomimu. Tomas se smeši, klima glavom i prinosi ruku grudima da izrazi zahvalnost. Neznana-

uzvraća osmeh. Rukuju se. Rastaju se mahnuvši jedan drugom i svaki odlazi svojim putem, neznamac niz ulicu, a Tomas – obrnuvši se, i opet hodajući unazad – uz ulicu. Bezbrizno zaobilazi uličnu svetiljku.

Ah, ali čekaj! Nije gotovo. Nakon nekoliko koraka drugi pešak se osvrće da letimice pogleda Tomasa, i očito se iznenadi kada vidi kako ovaj i dalje hoda natraške. Na licu mu se čita zabrinutost – *Pazi, doživćeš nesreću ako ne budeš gledao!* – ali i određena mera nelagodnosti pošto Tomas gleda prema njemu i video ga je kako se okrenuo da bulji, a svi znamo da je buljiti nepristojno. Čovek brzo okreće glavu kako bi ponovo gledao napred, ali prekasno: sudara se sa sledećom uličnom svetiljkom. Uudara u nju kao što bat udara u zvono. I Benedito i ja se trgnemo mahinalno iz saosećanja. Teturajući se, on pravi bolnu grimasu dok prinosi ruke licu i grudima. Tomas trči da mu pomogne – trči *unapred*. Pomislio bi da njegov hod unapred izgleda obično, ali ne izgleda. U njegovom koraku nema poskakivanja. On napreduje krupnim, dugim koracima, dok mu se trup kreće glatko u pravoj liniji, kao da je na transportnoj traci.

Dolazi do novog nečujnog razgovora između njih dvojice, gde Tomas izražava veliku zabrinutost, koju drugi čovek odbacuje zamahom ruke, držeći drugu ruku priljublenu uz lice. Tomas podiže čovekov šešir, koji je pao na zemlju. Ponovo se rukovavši s Tomasom i uzdržanije mahnuvši, jadničak odlazi povodeći se. Tomas – i Benedito i ja – gleda ga kako se udaljava. Tek kada je čovek zašao za ugao ulice, Tomas, u svom uobičajenom unazadnom maniru, nastavlja svojim putem. Ali događaj ga je očigledno pomeo, pošto sada žestoko treska u uličnu svetiljku koju je tako vešto izbegao minut ranije. Trljajući se po potiljku, on se okreće da je prostreli pogledom.

Ali ipak ne odustaje, Fausto. Koliko god često udarao glavom, koliko god puta se preturio, on nastavlja da ide unazad. "Tomas je čuo kako se stric smeje a prijatelj Fausto mu se pridružuje. Zatim je stric nastavio setnije. „Počelo je onoga dana kada mu je sinčić Gaspar umro od difterije. Dečak se rodio van braka, a majka mu je bila moja sluškinja. I ona je umrla od iste bolesti. A zatim, kako je udes hteo, moj brat Silvestre pao je mrtav nekoliko dana kasnije, u podne, usred reči. Tomas je bez majke ostao još dok je bio mali. A sada mu je umro i otac. Zamisli da te zadesi takva tragedija! Neki ljudi se nikada više ne nasmeju. Drugi se odaju piću. Moj sinovac, u svom slučaju, rešio je da hoda natraške. Prošlo je već godinu dana. Koliko će trajati ovo nastrano tugovanje?"

Stric ne razume da hodajući unazad, leđima okrenut svetu, leđima okrenut Bogu, on ne tuguje. On *prigovara*. Jer kada ti život oduzme sve što ti je drago, šta ti drugo preostaje osim da prigovaraš?

Ide zaobilaznom putanjom. Skreće iz Ulice Nova de Sao Fransisko de Paula i kreće Ulicom Sakramento. Još malo i stigao je. Dok se osvrće da pogleda preko ramena – seća se da je napred jedna ulična svetiljka – pogled mu pada na zadnju stranu stričeve velelepne rezidencije, s raskošnim krovnim vencima, bogatim zidnim ukrasima i visokim prozorima. Oseća da ga neko gleda i primećuje neku priliku na prozoru na uglu drugog sprata. Imajući u vidu da se tamo nalazi stričeva kancelarija, po svoj prilici u pitanju je stric Martim, te on okreće glavu nazad i nastoji da hoda samouvereno, obazrivo zaobilazeći uličnu svetiljku. Ide duž zida što opasuje stričevo imanje dok ne stigne do kapije. Okreće se da posegne za zvonom, ali ruka mu zastaje u vazduhu. Povlači je. Premda zna da ga je stric video i da ga očekuje, on oteže. Zatim vadi stari kožni dnevnik iz džepa na grudima

sakoa, istresa ga iz pamučne tkanine, naslanja se leđima na zid i klizi niz njega da bi seo na pločnik. Zagleda se u korice knjige.

*Život u rečima
i uputstva za poklon
oca Ulisa Manuela Rozarija Pinta
poniznog sluga božjeg*

On odlično poznaje dnevnik oca Ulisa. Zna napamet čitave delove. Otvara ga nasumice i čita.

Dok se brodovi s robljem približavaju ostrvu da isporuče svoj tovar, treba da se pozabave računovodstvom i da pospreme kuću. Kada ugledaju luku, oni bacaju tela preko palube jedno za drugim, i s leve i s desne strane broda, neka mlitava i podatna, druga što slabashno mašu rukama. To su mrtvi i teško bolesni. Prvi se odbacuju zato što više nisu ni od kakve koristi, a drugi iz straha da bi se bolest koja ih je pogodila, šta god ona bila, mogla raširiti i uticati na vrednost ostalih. Desi se da mi vetar donese do ušiju krike živih robova koji se bune što ih izbacuju s broda, isto kao što donosi pljusak koji njihova tela prave kada udare u vodu. Oni nestaju u krcatom predvorju pakla koje zaliv Ane Šaves predstavlja.

I stričeva kuća je predvorje pakla nedovršenih, prekinutih života. On zatvara oči. Usamljenost mu se prikrada poput psa koji njuška. Opkoljava ga uporno. On je odagnava zama hom ruke, ali ona neće da ga ostavi na miru.

Na dnevnik oca Ulisa naišao je samo nekoliko nedelja nakon što su mu sve nade u životu bespovratno potonule. Otkriće je bilo slučajnost vezana za njegov posao u Narodnom muzeju drevne umetnosti, gde radi kao pomoćnik kustosa. Kardinal-patrijarh Lisabona, Žose Sebastijao de Almeida Neto, upravo beše dao prilog tom muzeju crkvenih i necrkvenih predmeta koji su se nakupili tokom vekova iz svih krajeva Portugalskog carstva. Uz dozvolu kardinala Neta, muzej je poslao Tomasa da istražuje arhiv episkopije u Ulici Serpa Pinto kako bi ustanovio tačno poreklo tih prelepih rukotvorina, i da proverava priče po kojima su neki oltar, putir, raspeće ili psaltir,¹ ili kakva slika ili knjiga, dospeli u ruke dijeceze u Lisabonu.

Tamo nije zatekao tipičan arhiv. Nizovi sekretara različitih nadbiskupa Lisabona očito se nisu previše bavili ovozemaljskim pitanjem razvrstavanja hiljada hartija i dokumenata. Na jednoj od otvorenih polica posvećenih vladavini kardinala Žozea Fransiska de Mendosa Valdereisa, patrijarha Lisabona od 1788. do 1808, u natrpanom odeljku kome su nadenuli veseli naziv *Miudezas* – Sve i svašta – zapazio je jednu ručno šivenu knjigu s koricama od mrke kože, čiji je rukom pisani naslov bio čitljiv uprkos mrljavim izbledeлим mestima.

Kakav je to život, kakav poklon?, zapitao se on. Kakva su to uputstva? Ko je bio taj otac Uliis? Kada je s teškoćom otvorio knjigu, hrbat je proizveo zvuk lomljenja koščica. Rukopis je iskrsao sa iznenađujućom svežinom, a crno mastilo je bilo u velikoj suprotnosti s papirom boje slonovače. Kosi tekst pisan perom bio je iz drugog vremena. Stranice su bile neznatno obrubljene sunčanožutom bojom, što

¹ Psaltir – knjiga psalama. (Prim. prev.)

je ukazivalo da su videle vrlo malo svetlosti od dana kada su ispisane. Sumnjao je da je kardinal Valdereis ikada čitao knjigu; u stvari, s obzirom na to da ni na koricama ni bilo gde unutra nije bila pričvršćena nikakva arhivska beleška – kataloški broj, datum, komentar – i da u indeksu nije bilo nikakvog pomena knjige, stekao je izraziti utisak da je *niko* nikada nije čitao.

Proučio je prvu stranicu, primetivši jedan upis iznad koga su se nalazili datum i ime mesta: *17. septembar 1631, Luan-da*.² Pažljivo je okretao stranice. Pojavili su se i drugi datumi. Poslednja zabeležena godina, doduše bez dana ili meseca, bila je 1635. Dakle, dnevnik. Tu i tamo uočavao je geografske napomene: „planine Bailundu... planine Pungu Ndongo... stari put za Benguelu“, mesta za koja se sva činilo da su u portugalskoj Angoli. Drugog juna 1633, pojavilo se novo ime mesta: ostrvce Sao Tome, „dugim danima na sever duž vlažne obale ovog nesrećnog kontinenta.“ Pogled mu je pao na rečenicu napisanu nekoliko nedelja kasnije: *Esta é a minha casa*. „Ovo je kuća.“ Ali ona nije bila napisana samo jednom. Reči su prekrivale stranicu. Čitava stranica iste kratke rečenice, zbijenih reči, tako da ponovljeni redovi neznatno leluaju gore-dole. „Ovo je kuća. Ovo je kuća. Ovo je kuća.“ Zatim su one stale i ustupile mesto tekstu opštije i običnije prirode, samo da bi se posle nekoliko stranica pojavile ponovo, prekrivajući pola strane: „Ovo je kuća. Ovo je kuća. Ovo je kuća.“ Pa još jednom, nešto dalje, na stranici i četvrt: „Ovo je kuća. Ovo je kuća. Ovo je kuća.“

Šta to znači? Čemu pomamno ponavljanje? Mogući odgovor je konačno pronašao na stranici gde je ponavljanje

² Luanda – glavni grad Angole, koja je nekada bila portugalska kolonija. (Prim. prev.)

bilo isto kao i u svim ostalim slučajevima, ovoga puta prekrivajući bezmalo dve stranice, s jednom razlikom, nečim što se prosulo, znak da je rečenica na strani zapravo elipsa koju autor svaki put dovršava u glavi: „Ovo je kuća. Ovo je kuća. Ovo je kuća gde me je Gospod smestio dok me ne uzme u svoja nedra.“ Po svemu sudeći, oca Ulisa je mučila akutna čežnja za kućom.

Na jednoj stranici Tomas je pronašao neobičnu skicu, crtež nekog lica. Crte su bile skicirane na brzinu, sve osim žalosnih očiju, koje su bile nacrtane podrobno. Proučavao je te oči više minuta. Uronio je u njihovu tugu. Po glavi su mu se vrtele uspomene na nedavno preminulog sina. Kada je tog dana napuštao arhiv, dnevnik je sakrio među bezazlenim hartijama u svojoj aktovki. Bio je iskren prema sebi što se tiče namere koju ima. To nije nezvanična pozajmica – to je čista krađa. Budući da je arhiv lisabonske episkopije zanemarivao dnevnik oca Ulisa više od dvesta pedeset godina, sada mu neće nedostajati, a on želi da ga čestito prouči u dokolici.

Čim je našao vremena, počeo je da čita i prepisuje dnevnik. Napredovao je polako. Rukopis je varirao od lako čitljivog do pređa krasnopisa koje su iziskivale od njega da odgonetne kako ova škrabotina predstavlja onaj slog, dok ona frčka predstavlja ovaj slog. Najupečatljivija je bila uravnoteženost rukopisa u ranim odeljcima, a zatim njegovo upadljivo pogoršavanje. Poslednje stranice su se jedva mogle protumačiti. Veliki broj reči nije mogao da razabere ma koliko se trudio.

Ono što je otac Uliis napisao dok je bio u Angoli bilo je ništa više do dužna pripovest i tek umereno zanimljivo. On je bio samo još jedan pokorni službenik biskupa Luande, koji je „sedeo u senci gata na svom mermernom prestolu“, dok se on doveo u stanje bezvoljne obamrlosti, trčeći unaokolo i

pokrštavajući gomile robova. Ali na Sao Tomeu, „toj ljuspici peruti na glavi Afrike“, kako je zvao tu ostrvsku koloniju u Gvinejskom zalivu, zaposela ga je neka očajnička sila. Počeo je da pravi neki predmet, poklon iz naslova. Pravljenje mu je zaokupljalo um i uzimalo mu svu snagu. Pominjao je kako traži „najsavršenije drvo“ i „prikladan alat“ i kako se seća obuke u stričevoj radnji kada je bio mlad. Opisuje kako više puta premazuje poklon uljem da bi se bolje očuvao, „moje blistave ruke, majstori posvećene ljubavi“. Pred kraj dnevnika, Tomas je naišao na sledeće neobične reči, koje veličaju važnu prirodu njegove tvorevine:

On sija, krešti, laje, riče. Istinski Sin božji koji kriči glasno i izdiše poslednji dah dok se zavesa hrama cepa od vrha do dna. Gotov je.

Za šta se otac Ulis obučavao, i šta je proizvodila radnja njegovog strica? Šta je to on nauljivao rukama? Šta je to sijalo i kreštalo, lajalo i rikalo? Tomas u dnevniku oca Ulisa nije mogao da pronađe jasan odgovor, samo nagoveštaje. Kada je Sin božji glasno kriknuo i izdahnuo poslednji dah? Na Krstu. Može li onda biti da je dotični predmet raspeće?, pitao se Tomas. Zacelo je posredi neka skulptura. Ali ima tu još nečega. U pitanju je, po priči oca Ulisa, sasvim posebno delo. Moljac u Tomasovoj duši se pomače. On se seti Dorinih poslednjih časova. Kada ju je bolest vezala za postelju, ona je obema rukama držala raspeće i nije ga puštala koliko god se bacakala i prevrtala, koliko god vrištala. Bio je to jeftin mesingani prikaz što tupo svetluca, omanjih razmera, kakav bi se mogao obesiti na zid. Umrkla je privijajući ga na grudi u svojoj neukrašenoj sobici, u kojoj je bio samo još Tomas, na stolici pored njenog kreveta. Kada je kucnuo

poslednji čas, na koji mu je pažnju skrenuo nagli prestanak njenog glasnog, hrapavog disanja (dok je njihov sin premirao tako tiho, kao kada cvetu opadaju latice), osećao se kao ledena ploča koju reka nosi strahovitom brzinom.

U satima koji su usledili, dok se duga noć završavala a novi dan protezao pred njim, dok je čekao pogrebnika, koji nikako da se pojavi, bežao je iz Dorine sobe i vraćao se u nju, odatle teran užasom, a nazad vučen prisilom. „Kako ću preživeti bez tebe?“, preklinjao ju je u jednom trenutku. Pažnju mu je zaokupilo raspeće. Dotada ga je u pogledu religije samo nosila struja; spolja je posmatrao, a iznutra bio ravnodušan. Sada je shvatio da će to pitanje vere morati ili da radikalno uzme za ozbiljno ili da radikalno ne uzme za ozbiljno. Zurio je u raspeće, kolebajući se između krajnjeg verovanja i krajnje neverice. Pre nego što je odlučio kojoj strani da se prikloni, pomislio je da sačuva raspeće kao uspomenu. Ali Dora nije htela da ga pusti – ili tačnije rečeno, to nije htelo da učini Dorino telo. Njene šake i ruke stezale su predmet nepopustljivom snagom, čak i kada joj je on praktično podigao telo s postelje u pokušaju da joj ga istrgne. (U poređenju s njom Gaspar je bio tako mek u smrti, nalik velikoj krpenoj lutki.) Grcajući od besa, odustao je. U tom trenu sinula mu je jedna odluka – više pretnja. Prostrelio je raspeće pogledom i procedio kroz zube: „Ti! Ti! S tobom ću se ja obračunati, samo čekaj!“

Pogrebnik je konačno stigao i odneo Doru i njeno proketo raspeće.

Ako je predmet koji je otac Ulis napravio to što Tomas misli – pretpostavku je izveo iz mahnitih škrabotina u sveštenikovom dnevniku – onda je reč o nekoj upečatljivoj i neobičnoj rukotvorini, nečemu sasvim izuzetnom. Nečemu što će čak okrenuti hrišćanstvo naopačke. To će ispuniti

njegovu pretnju. Ali da li je *preživeo*? To je pitanje ščepalo Tomasa od časa kada je pročitao dnevnik u svom stanu nakon što ga je prokrijumčario iz arhiva episkopije. Možda je delo oca Ulisa spaljeno po kratkom postupku ili isečeno na komadiće. Ali u predindustrijsko doba, kada se roba pravila komad po komad i raznosila polako, predmeti su blistali vrednošću koja je izbledela sa usponom moderne industrije. Čak se ni odeća nije bacala. Hristovu oskudnu odeću podelili su rimski vojnici koji su verovali da je on običan bedni jevrejski demagog. Ako se čak i obična odeća davala dalje, onda se zasigurno sačuvala i neka veća skulptura, pogotovo ako je religiozne prirode.

Kako utvrditi sudbinu predmeta? Postojale su dve mogućnosti: ili je ostao na Sao Tomeu, ili je napustio Sao Tome. Kako je ostrvo siromašno i posvećeno trgovini, pretpostavio je da ga je predmet napustio. Nadao se da je otišao u Portugaliju, matičnu zemlju, ali mogao je da ode i u neku od mnogih trgovačkih ispostava i gradova duž afričke obale. U oba slučaja, putovao je brodom.

Posle smrti svojih voljenih, Tomas je mesecima tražio dokaze tvorevine oca Ulisa. U Državnom arhivu Tore do Tombo pretraživao je i proučavao brodske dnevnike portugalskih lađa koje su putovale zapadnom obalom Afrike u nekoliko godina nakon smrti oca Ulisa. Radio je pod pretpostavkom da je rezbarija napustila Sao Tome na nekom portugalskom brodu. Ako je otišla na nekom stranom brodu, onda sâm bog zna gde je završila.

Konačno je naišao na brodski dnevnik izvesnog kapetana Rodolfa Pereire Pašeka, čiji se galion³ otisnuo sa Sao Tomea

³ Galion – veliki jedrenjak koji se od 15. do 18. veka koristio kao ratni ili trgovački brod. (Prim. prev.)

14. decembra 1637, noseći, između ostale robe, „prikaz našeg Gospoda na Krstu, neobičan i čudesan“. Puls mu se ubrzao. Bio je to prvi i jedini pomen bilo kakvog verskog predmeta koji je on video u vezi sa srozanom kolonijom.

Pokraj svakog predmeta u brodskom dnevniku bila je napisana i tačka njegovog iskrcavanja. Veliki broj predmeta istovaren je na ovoj ili onoj stanici duž Obale robova i Obale zlata, gde su ih prodali ili razmenili za drugu robu. On pročitao reč pored krsta u brodskom dnevniku kapetana Paškega: Lisboa. Stigao je u domovinu! On uskliknu neumesno za jednu prostoriju za istraživanje u Državnom arhivu.

U pokušaju da dozna kuda je raspeće oca Ulisa otišlo po prispeću u Lisabon, prevrnuo je Tore do Tombo naopačke. Na kraju odgovor nije našao u Državnom arhivu, već u arhivu episkopije, gde beše i počeo. Ironija je bila još gora. Odgovor je, u vidu dva pisma, stajao upravo na onoj polici arhiva kardinala Valdereisa gde je on pronašao dnevnik, tačno pored mesta gde je on stajao pre nego što ga je Tomas maznuo. Samo da su pisma bila vezana za dnevnik kanapom, kako bi se njihova veza jasno predočila, to bi mu uštedelo mnogo posla.

Prvo pismo je bilo od biskupa Braganse, Antonija Luisa Kabrala e Kamare, datirano 9. aprila 1804, sa upitom ima li dobri kardinal Valdereis možda kakav poklon za jednu parohiju u Visokim planinama Portugalijske čija je crkva nedavno pretrpela požar koji joj je uništio oltar. To je „jedna lepa stara crkva“, rekao je on, mada nije naveo ni kako se zove ni gde se nalazi. U odgovoru, čija je kopija bila pričvršćena za pismo biskupa Kamare, kardinal Valdereis je izjavio: „Zadovoljstvo mi je da vam pošaljem jedan verski predmet koji se već neko vreme nalazi u lisabonskoj dijecezi, jedinstven prikaz našeg Gospoda na Krstu, iz afričkih kolonija.“

Pored dnevnika koji je stigao iz afričkih kolonija, može li se taj pomen odnositi na bilo koji drugi prikaz Gospoda osim na onaj oca Ulisa? Neverovatno je da, uprkos tome što mu je bio pred očima, kardinal Valdereis nije mogao da vidi šta taj predmet zaista jeste. Ali sveštenik nije znao – te nije mogao ni da vidi.

Prepiska s dijeceзом u Bragansi otkrila je da nema ni traga od nekog afričkog predmeta *per se* koji je prošao kroz njihovu kancelariju u vreme biskupa Kamare. Tomas se sneveselio. Tvorevina koja je bila neobična i čudesna na svom mestu porekla beše postala jedinstvena u Lisabonu, a onda, u rukama provincijalaca, sasvim obična. Ili to, ili je njena priroda namerno zanemarena. Tomas je morao da promeni kurs. Raspeće je trebalo da ode u crkvu koja je pretrpela požar. Dokumenti su pokazali da je između 1793, kada je Kamara rukopoložen za biskupa Braganse, i 1804, kada je on pisao kardinalu Valdereisu, u velikom broju crkava u Visokim planinama Portugaliје bilo požara različite žestine. Takve se opasnosti kriju u osvetljavanju crkava svećama i bakljama i paljenju tamjana za vreme velikih verskih praznika. Kamara je rekao da je raspeće bilo namenjeno „jednoj lepoj staroj crkvi“? Koja bi crkva zaslužila tako laskav opis od biskupa? Tomas je slutio da se radi o nekoj gotskoj ili možda romanskoj. Što je značilo da je crkva sagrađena u petnaestom veku ili ranije. Sekretar dijeceze u Bragansi nije se pokazao kao revnosta crkveni istoričar. Tomasovo podsticanje je urodilo pretpostavkom da je od svih crkava uništenih vatrom verovatno pet njih moglo biti dostojno pohvale biskupa Kamare, naime široko razbacane crkve Sao Žulijao de Palasios, Santalja, Mofreita, Gvadramil i Espinjozela.

Tomas je pisao sveštenicima svih crkava. Njihovi odgovori su bili nepotpuni. Svaki sveštenik je hvalio svoju crkvu

na sva usta, uznoseći njenu starost i lepotu. Kako je zvučalo, svuda po Visokim planinama Portugalije bile su rasute kopije Bazilike Svetog Petra. Ali nijedan sveštenik nije imao da kaže bogzna šta što bi rasvetlilo raspeće u srcu njegove crkve. Svaki je tvrdio da je u pitanju uzbudljivo versko delo, ali nijedan nije znao ni kada ga je crkva nabavila ni odakle je poteklo. Naposljetku je Tomas zaključio kako mu ne preostaje ništa drugo do da ode i sâm utvrdi ima li pravo što se tiče istinske prirode raspeća oca Ulisa. To što je ono završilo u Visokim planinama Portugalije, toj zabačenoj i izdvojenoj oblasti na samom severoistoku zemlje, predstavlja tek manju smetnju. Ubrzo će mu predmet biti pred očima.

Prepada ga neki glas.

„Dobar dan, senjor Tomase. Dolazite kod nas, zar ne?“

To je Afonso, stari domar. Otvorio je kapiju i gleda Tomasa. Kako ju je otvorio tako nečujno?

„Da, dolazim, Afonso.“

„Je l' vam nije dobro?“

„Dobro sam.“

On ustaje, usput vraćajući knjigu u džep. Domar povlači konopac zvona. Dok zvono zvoní, Tomasu popuštaju živci. Mora da uđe, naprosto je tako. Tako na njega deluje svaki dom, ne samo taj u kome su Dora i Gaspar umrli. Ljubav je kuća sa mnogo soba, ova soba da hrani ljubav, ova da je zabavlja, ova da je kupu, ova da je oblači, ova da joj omogućí da se odmori, i svaka od tih soba može isto tako biti soba za smejanje ili soba za slušanje ili soba za otkrivanje tajni ili soba za durenje ili soba za izvinjavanje ili soba za prisno zajedništvo, a, razume se, tu su sobe i za nove članove domaćinstva. Ljubav je kuća u kojoj vodovodne cevi svakog jutra donose uzavrela nova osećanja, kanalizacione cevi odnose sporove, a svetli prozori se otvaraju da prime

svež vazduh obnovljene dobre volje. Ljubav je kuća čvrstog temelja i neuništivog krova. I on je nekada imao takvu kuću, dok nije srušena. Sada više nigde nema kuću – njegov stan u Alfami ogoljen je poput ćelije kakvog monaha – i čim u neku kroči, to ga podseti kakav je beskućnik. Zna da ga je upravo to privuklo ocu Ulisu: njihova zajednička čežnja za domom. Tomas se seća sveštenikovih reči povodom smrti supruge guvernera Sao Tomea. Ona je bila jedina Evropljanka na ostrvu. Sledeća takva žena živela je u Lagosu, nekih osamsto kilometara preko vode. Otac Uli se zapravo nikada nije upoznao s guvernerovom suprugom. Samo ju je video u nekoliko prilika. Napisao je:

Smrt nekog belca izaziva veći lom na ovom nesrećnom ostrvu nego što je to slučaj u Lisabonu. A kada je u pitanju žena, tek onda! Njena smrt je teret koji je strašno teško nositi. Bojim se da više nikada neće moći da me uteši prizor neke žene moje sopstvene vrste. Nikada više lepota, uglađenost, ljupkost. Ne znam koliko još mogu da izdržim.

Tomas i Afonso prelaze kaldrmisano dvorište, tako da domar snishodljivo prednjači za korak. Kako Tomas napreduje natraške na svoj uobičajeni način, oni hodaju ukorak leđa uz leđa. U podnožju stepenica do glavnog ulaza, Afonso se pomera u stranu i klanja se. Pošto je u pitanju uspon uz samo nekoliko stepenika, Tomas se penje unazad. Pre nego što se uopšte domogao vrata, ona se otvaraju iza njega i on ulazi u kuću natraške. Poglednuvši preko ramena, vidi Damijaoa, stričevog dugogodišnjeg batlera koji ga poznaje otkada je bio dete, kako ga čeka raširenih ruku, sa osmehom na licu. Tomas se okreće tako da budu licem u lice.

„Zdravo, Damijao.“

„Senjorito Tomase, kakvo je zadovoljstvo videti vas! Jeste li dobro?“

„Jesam, hvala. Kako mi je strina Gabrijela?“

„Izvršno. Sija na nas kao sunce.“

Kad smo već kod sunca, ono kroz visoke prozore obasjava obilje predmeta u predvorju. Stric je zgrnuo ogromno bogatstvo trgujući afričkom robom, poglavito slonovačom i drvnom građom. Zid krase dve divovske slonove kljove. Između njih visi raskošan, blistav portret kralja Karlosa I. Samo Njegovo veličanstvo stajalo je ispred te slike kada je počastvovalo strica svojim prisustvom u njegovoj kući. Ostale zidove kite zebrine i lavlje kože, iznad kojih su okačene životinjske glave: lavlja i zebrina, ali i glava oriksa antilope, nilskog konja, gnuja i žirafe. Kože služe i kao presvlake za stolice i kauč. U nišama i na policama izložene su afričke rukotvorine: ogrlice, grube drvene biste, amajlije, noževi i koplja, šarene tkanine, bubnjevi i tako dalje. Različite slike – pejzaži, portreti portugalskih zemljoposjednika i domorodačkih slugu, ali ujedno i velika karta Afrike, sa označenim portugalskim posedima – opisuju okolnosti i prizivaju u sećanje neke od likova. A desno, vešto smešten u visokoj travi, prepirani lav koji se prikada.

Predvorje je kustoski kaos, kulturna zbrka, gde je svaki predmet istrgnut iz konteksta koji mu je davao smisao. Ali Dori bi sinule oči kada bi se našla u njemu. Ona se divila tom kolonijalnom izobilju. Zbog toga se dičila Portugalskim carstvom. Dodirivala je sve predmete koje je mogla da dohvati, izuzev lava.

„Drago mi je što čujem da mi je strina dobro. Je li mi stric u kancelariji?“, pita Tomas.

„Čeka vas u dvorištu. Ako biste bili tako ljubazni da pođete za mnom.“

Tomas pravi zaokret i kreće za Damijom preko predvorja i jednim hodnikom zastrtim tepihom i ovičenim slikama i vitrinama. Skreću u drugi hodnik. Ispred Tomasa, Damijao otvara dvokrilna staklena vrata i sklanja se da ga propusti. Tomas izlazi na polukružni trem. Čuje stričev bučan, bujan glas: „Tomase, gledaj iberijskog nosoroga!“

Tomas gleda preko desnog ramena. Savladavši tri stepenika koja vode u veliko dvorište, on žuri do njega i okreće se. Rukuju se.

„Striče Martime, drago mi je što te vidim. Dobro si?“

„Kako da ne budem? Imam zadovoljstvo da vidim svog jedinog sinovca.“

Tomas se upravo sprema da opet pita za strinu, ali stric odbacuje te društvene tančine zamahom ruke. „Dosta, dosta. I, šta kažeš za mog iberijskog nosoroga?“, pita on, upirući prst. „To je ponos mog zverinjaka!“

Životinja o kojoj je reč stoji na sredini dvorišta, nedaleko od vitkog i visokog Sabija, njenog čuvara. Tomas je gleda netremice. Iako je svetlost prigušena i mlečna, i obavija je laskavom koprenom, u njenim očima krije se neka farsična čudovišnost. „Čudesan je“, odgovara on.

Uprkos njenom izgledu, on je oduvek žalio sudbinu te jadne životinje što je nekada krasila ruralne kutke te zemlje. Zar poslednji bastion iberijskog nosoroga nisu, zapravo, bile Visoke planine Portugalijske? Zanimljivo je kako je ta životinja obuzela portugalsku maštu. Napredak ljudi je označio njen kraj. Na izvestan način, pregazila ju je savremenost. Lovili su je i gonili do istrebljenja i nestala je, besmislena kao stara zamisao – samo da bi žalili za njom i da bi im nedostajala čim je više nije bilo. Sada je ona sirova građa za fado, ustaljeni lik

u onom osobenom vidu portugalske melanholije, *saudadeu*.⁴ Zaista, dok razmišlja o tom davno nestalom stvorenju, Tomas je preplavljen *saudadeom*. On je, kako se kaže, *tão docemente triste quanto um rinoceronte*, dražesno tužan kao nosorog.

Stric je zadovoljan njegovim odgovorom. Tomas ga posmatra sa određenom merom strepnje. Brat njegovog oca obložio je svoj čvrsti kostur bogatstvom, slojem naočitosti koji nosi sa šaljivom dikom. On živi u Lapi, u krilu raskoši. Troši zapanjujuće svote novca na svaku novu tričariju. Pre nekoliko godina maštu mu je zaokupio bicikl, prevozno sredstvo na dva točka koje pokreću same noge vozača. Na brdovitim, kaldrmisanim ulicama Lisabona, bicikl nije samo nepraktičan nego i opasan. Može se bezbedno voziti samo na staza-ma u parkovima, kao nedeljna zabava u kojoj vozač ide ukrug i ukrug, uznemiravajući šetače i plašeći njihovu decu i pse. Njegov stric ima punu staju francuskih pežo bicikala. Zatim je nabavio *motorizovane* bicikle koji idu još brže od bicikala na pedale, i pritom dižu mnogo buke. A tu je i jedan predstavnik njegovih najnovijih skupih retkosti, kupljen nedavno. „Ali striče“, dodaje on oprezno, „ja vidim samo *automobil*.“

„Samo, kažeš?“, odvrća njegov stric. „E pa, ovo tehničko čudo je večni duh našeg naroda vraćen u život.“ On stavlja nogu na prag automobila, usku platformu koja se pruža duž njegove ivice između prednjeg i zadnjeg točka. „Bio sam u nedoumici. Koji da ti pozajmim? Darak, de dijon-buton, unik, pežo, dajmler, možda čak američki oldsmobil? Izbor je bio težak. Konačno, pošto si ti moj dragi sinovac, u spomen na mog brata, koji mi mnogo nedostaje, odlučio sam se za najbolji od svih. Ovo je potpuno novi reno, sa četiri

⁴ Portug.: *saudade* – čežnja za nekim ili nečim što ti nedostaje. (Prim. prev.)